

De literatuur kan niet zonder clichés

De Franse dichter Francis Ponge moet eens gezegd hebben dat het zijn ambitie was de taal te verrijken met enkele gemeenplaatsen. Een sympathieke uitspraak. Ponge slaat zich niet op de borst vanwege zijn originaliteit, nee, hij is pas tevreden als het originele dat hij heeft bedacht algemeen ingang heeft gevonden. Pas wanneer niemand die originaliteit meer beseft, heeft Ponge zijn doel bereikt.

Het hoogste doel van de literatuur is het cliché. Dat komt doordat literatuur per definitie een sociaal verschijnsel is. Boeken die niemand leest, bestaan niet. Wie zo origineel is dat geen mens hem verstaat, had net zo goed niet kunnen schrijven. Een beroemde Nederlandse schrijver aan wie ik vroeg wat hij zou doen als hij de laatste mens op aarde was, antwoordde dat hij er onmiddellijk een eind aan zou maken – terwijl hij toch in alle rust, tot aan zijn natuurlijke dood, had kunnen doorschrijven. Zonder publiek was er blijkbaar niets meer aan.

Maar als het publiek, de lezer en de transformatie van originaliteit in gemeenplaats zo belangrijk zijn, waarom dan niet meteen in clichés geschreven? Het probleem is uiteraard dat er dan van literatuur geen sprake zou zijn. En literatuur kan niet zonder originaliteit. Het is Ponge te doen om enkele *nieuwe* gemeenplaatsen, niet om een herhaling van de oude. Dat laatste is de praktijk van de massacultuur, die geheel en al van clichés en gemeenplaatsen aan elkaar hangt.

Literatuur is uitgevonden, ergens in de 18e eeuw, als een verweer daartegen. Maar omdat zij ook niet buiten het publiek kan, blijft haar positie hachelijk. Vooral omdat schipperen niet is toegestaan, want een schrijver die enkel doet wat het publiek van hem wil valt buiten de literatuur. De ware schrijver heeft maar één meesteres, en dat is de Kunst, die op een originele manier geëerd wil worden. Alleen als de schrijver zich richt op de unieke volmaaktheid van zijn kunstwerk, verdient hij zijn plaats in de literatuur.

Weinig schrijvers hebben zich zo onvoorwaardelijk aan de Kunst en haar strenge eisen uitgeleverd als Gustave Flaubert, de aartsvijand van cliché en gemeenplaats. Dat laatste blijkt niet alleen uit zijn ironische *Dictionnaire des idées reçues*, maar ook uit *Madame Bovary*.

Er is veel voor te zeggen om deze roman, de eerste die Flaubert aan het publiek wenste prijs te geven, te beschouwen als één grote aanval op cliché en gemeenplaats – ongeacht de aard daarvan. Onder Flauberts pen bestaat er nauwelijks verschil tussen de romantische clichés waarmee Emma over de liefde mijmert en de progressieve gemeenplaatsen van apotheker Homais. In de beschrijving van het landbouwcongres te Yonville wordt dat schitterend gedemonstreerd, doordat Flaubert de zoete woordjes waarmee Emma en Rodolphe elkaars amoureuze bereidwilligheid aftasten als in een film 'monteert' tussen de ronkende frasen over Vooruitgang, Vaderland en Industrie waaraan de regionale hoogwaardigheidsbekleders zich te buiten gaan. Tot in de techniek van de roman komt de afkeer van de auteur tot uiting.

Ik las *Madame Bovary* in de jaren zeventig van de vorige eeuw en heb sindsdien zelden de behoefte gevoeld de roman te herlezen. Mede dankzij de film

en de tv-serie, die ik wel zag, was het verhaal ook een beetje een cliché geworden. Doktersvrouw in de provincie pleegt overspel en gaat ten gronde – om dat te vatten leek één keer lezen mij wel genoeg. Een belachelijke vergissing, ontdekte ik deze zomer, toen ik Flauberts meesterwerk toch weer ter hand nam.

Het verhaal van *Madame Bovary* mag (in zekere zin volgens het recept van Ponge) een gemeenplaats zijn geworden, voor de roman en zijn stijl geldt dat beslist niet. De clichés, de kitsch van romantiek en vooruitgang, worden niet met clichés bestreden, maar met even originele als volmaakte literaire kunst. De superioriteit daarvan werd mij pas goed duidelijk in een passage, waarin Rodolphe zich de amoureuze ontboezemingen van Emma laat welgevallen.

Zulke ontboezemingen heeft deze doorgewinterde rokkenjager vaker mogen vernemen en het zijn altijd weer dezelfde clichés. Daardoor ontgaat hem de hevigheid van Emma's gevoelens. In *Madame Bovary* blijft Emma, zoals men weet, weinig bespaard, maar ditmaal neemt Flaubert zijn heldin in bescherming, met een onverwachte wending die ik alleen maar groots kan noemen omdat zij dwars tegen de hele portee van het boek lijkt in te gaan. Rodolphe heeft ongelijk door Emma's 'overdreven uitlatingen' te verwarren met 'middelmatige gevoelens', schrijft Flaubert (in de vertaling van Hans van Pinxteren), 'Alsof men juist in de volheid van zijn gemoed niet zo nu en dan de meest zinledige beeldspraken te berde brengt; want niemand kan ooit de juiste maat aangeven van zijn verlangens, van zijn denkbeelden noch van zijn smarten; het woord van de mens is als een gebarsten ketel waarop je een wijsje tromt dat nog net een beer aan het dansen krijgt, terwijl je de sterren zou willen ontroeren'.

'*Madame Bovary, c'est moi*', luidt een uitspraak van Flaubert. In Emma Bovary, slachtoffer van haar romantische lectuur, bestreed Flaubert de romanticus in zichzelf – ten gunste van een hogere kunst, de ware literatuur, die aan alle clichés ontstijgt. Maar een citaat als het bovenstaande laat zien dat hij tegelijkertijd heel goed begreep hoe vergeefs zijn inspanning was en hoe onontkoombaar, ook in de literatuur, de gemeenplaats.

Of er een literair hiernamaals bestaat buiten de aandacht van de lezers, wie zal het zeggen. Maar zo ja, dan stel ik mij voor dat Gustave Flaubert en Francis Ponge daar, bij elke postume ontmoeting, even een begrijpende knipoog uitwisselen.

(*NRC Handelsblad*, 31-10-2008)